

FREUDOVO CHÁPANIE FILOZOFIE A OTÁZKA INTERPRETÁCIE VZNIKU PSYCHOANALÝZY

(K článku M. Podušelovej *O vzťahu filozofia psychoanalýzy*. Filozofia 52, 1997, č. 4, s. 242-245)

JÁN ŠULÁVIK, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

V súvislosti s hľadaním odpovede na otázku, aký vplyv mala filozofia na psychoanalýzu, vznikli v odbornej literatúre dve krajné interpretácie; prvú možno označiť za "filozofickú" a druhú za "biografickú". Filozofickú interpretáciu vo svojom príspevku predstavila M. Podušelová [17]. Biografická metóda vysvetľovania je rozšírená hlavne v psychológii. Komparácia oboch typov prináša zaujímavé podnety nielen pre psychológiu, ale aj pre oblasť vzťahu filozofie a akejkolvek špeciálnej teórie. Na základe analýzy Freudovho chápania filozofie sme sa pokúsili oba prístupy modifikovať do tretej, tzv. "negačnej interpretácie", ktorá môže mať slabšiu alebo silnejšiu verziu.

A. Vzťah medzi filozofickou a biografickou interpretáciou. Filozofická interpretácia, ako na to poukazuje aj M. Podušelová, hovorí, že "vznik psychoanalýzy a jej predmetu poznania bol pripravený skôr filozofiou než vedou o duši, psychológiou" ([17], 242). Nie psychológia, ale filozofia teda formulovala napríklad jasnú a pochopiteľnú hypotézu nevedomia. V tejto súvislosti sa uvádzajú Leibnizove neuvedomené percepcie, termín nevedomia u Schopenhauera, Nietzscheho a E. von Hartmanna a pod. Táto interpretácia vzniku psychoanalýzy pracuje s predpokladom, že zakladateľ psychoanalýzy S. Freud pri vypracúvaní svojej teórie vychádzal z pojmov a koncepcií novovekých filozofov, ktoré aplikoval pri vysvetľovaní svojich klinických skúseností a poznatkov.

Tento predpoklad však vyvoláva pochybnosť u zástancov biografickej interpretácie, ktorí akcentujú dokonca osobnú Freudovu skúsenosť a zdôrazňujú, že autor psychoanalýzy trpel celou škálou klasických neurotických ťažkostí a jeho psychoanalýza vyrastala z bohatého osobného empirického materiálu, konfrontovaného so skúsenosťou jeho pacientov. Už C. G. Jung tvrdil, že hoci si Freud nárokuje na univerzálnosť svojich koncepcií, zovšeobecnil len svoju osobnú skúsenosť a svoje životné problémy. Priznáva, že to isté robí aj on sám ([10], 101). Podľa Junga k nevedomiu Freud "prišiel čisto empiricky a ani v najmenšom nebol ovplyvnený filozofickými premisami" ([9], 254). Stretávame sa aj s myšlienkou, že psychoanalýza bola vlastne formou Freudovej svojpomoci a sebaliečby. Práve v tejto súvislosti K. E. Appel poznamenáva, že človeka až chytá hrôza pri pomyslení, čo všetko by sme stratili, keby S. Freud bol mal normálnu osobnosť a v mladosti normálne rodinné vzťahy ([1], 17). Aj slovenský psychológ T. Pardel, ktorý najviac zdôrazňuje možné filozofické vplyvy na vznik psychoanalýzy, nakoniec uvádza, že "predsa len zdrojom jeho poznatkov nevyhnutne museli byť skúsenosti z každodennej terapeutической práce s pacientmi" ([16], 23). Biografická interpretácia

zohľadňuje nielen úzko osobnú skúsenosť a Freudove psychické ťažkosti, ale aj ich komparáciu s podobnými ťažkosťami jeho klientov. Ide teda o celkové empirické skúsenosti, ktoré však úzko súvisia s osobnostnými problémami autora a centrujú sa okolo nich.

Biografická metóda vysvetľovania vzniku psychoanalýzy je stále frekventovaným interpretačným postupom v oblasti psychológie aj vo vzťahu k iným psychoterapiám alebo teóriám osobnosti. Treba zdôrazniť, že táto metóda nevylučuje postupné zovšeobecnenie pôvodne špecifických koncepcií. Aj Freud sa domnieval, že psychoanalýzu možno použiť nielen na vysvetlenie neuróz, ale aj na vysvetlenie dejín kultúry, náboženstva a mytológie ([5], 275). Preto možno súhlasiť s M. Reicheltovou, ktorá hovorí, že Freud rozvíjal psychoanalýzu nielen ako psychoterapiu, ale aj ako svetonázor [18]. Podobne aj T. Pardel hovorí, že Freud "psychoanalýzu chcel pozdvihnúť na úroveň svetonázoru" ([16], 29).

Vo vzťahu k filozofii Freud zdôrazňoval, že vybudoval psychoanalýzu nezávisle od filozofie iba na základe svojich osobných a klinických skúseností, čím sa vlastne stal prvým stúpencom biografickej interpretácie. Jeho teoretický vývin je poznamenaný predovšetkým vedomým odstupom od filozofie a až neskorším zovšeobecňovaním psychologických poznatkov. Vo svojej autobiografii ([3], 41) napísal, že mu nevyhovovala požiadavka, ktorá zaznela na návšteve v USA, aby pričlenil psychoanalýzu k nejakému filozofickému systému. Freud uvádza, že i tam, kde sa od pozorovania vzdialil a jeho úvahy dostali teoretický ráz, sa starostlivo vyhýbal zblíženiu s filozofiou ([3], 47). Tento odstup Freud motivuje výskumnými cieľmi a potrebou sústredenosti na konkrétne klinické a psychoterapeutické výsledky.

Filozofi a psychológovia, ktorí zastávajú filozofickú interpretáciu, však majú voči Freudovým slovám skeptický postoj. Už E. Wittels, ktorý v roku 1931 napísal prácu pod názvom *Antiphilosoph Freud* (Antifilozof Freud), neveril Freudovej sebainterpretácii [19]. M. Boss vo svojej prednáške *O jedinečnosti psychoanalýzy* na VIII. medzinárodnom kongrese pre psychoanalýzu v roku 1989 uviedol, že Freudov postoj k filozofii sa niesol v znamení zľahčovania a posmechu. Podľa neho sa mu filozofia za to vypomstila - podľahol jej a ani si to neuvedomil ([2], 12). Podobne český psychoanalytik J. Kocourek považuje za samozrejmé a dokázané, že Freud pri koncipovaní psychoanalýzy jednoznačne z filozofie vychádzal, a konštatuje, že Freud to "vehementne popiera" ([13], 19). Zástancovia tvrdenia, že filozofia Freuda ovplyvňovala, sa snažia obísť Freudove popieranie tohto vplyvu prostredníctvom problematickej hypotézy "neuvedomeného" vplyvu filozofie. Vo svojom príspevku chcem ukázať, že túto hypotézu môžeme pri vysvetľovaní vzniku psychoanalýzy bez problémov vynechať.

V súvislosti so vzťahom medzi filozofiou a psychoanalýzou vzniká teda otázka, či vďaka Freudovmu odstupu od filozofie filozofické pojmy, ktoré mohol pri konštrukcii psychoanalýzy využiť, skutočne predstavovali iba istú teoretickú možnosť, alebo či sa táto možnosť aj realizovala. Kým filozofická interpretácia predpokladá, že sa naplnila, biografická metóda to vylučuje.

B. Úzky pojem filozofie. Biografická interpretácia sa zakladá na genetickej koncepcii utvárania osobnosti a jej názorovej štruktúry. Ak chceme pochopiť životné

postoje a názory určitého človeka, musíme poznať jeho osobnú históriu a štruktúru jeho detských zážitkov. Možno povedať, že biografická interpretácia vzniku určitej teórie osobnosti je založená na genetickom výklade a akcentovaní osobnej skúsenosti, ktorá pôsobí selektívne aj vo vzťahu k sociálnym informáciám a sociálnemu učeniu - fixovaná štruktúra osobnostných postojov determinuje teda reflexiu a recepciu sociálnej tradície. Z toho však vyplýva, že Freud by mal o to citlivejšie reagovať práve na filozofiu, ktorá prinášala podobné pojmy ako psychoanalýza. Biografická interpretácia tak paradoxne vyúsťuje do potvrdenia filozofickej interpretácie. Podľa nášho názoru filozofická interpretácia neprináša vyjasnenie tohto paradoxu. Napriek tomu kľúč k riešeniu leží vo filozofickej oblasti, a to vo Freudovom chápaní filozofie, pretože jeho pojem filozofie pôsobil vo vzťahu k možným filozofickým vplyvom limitujúco a selektívne a poskytoval motivačný základ pre jeho odstup od filozofie.

Freud pociťoval zaobranie sa filozofiou ako "vyrušovanie" od konkrétnej psychoanalytickej práce, pretože vychádzal z úzkeho chápania filozofie, a to v dvojakom zmysle. Domnieval sa totiž, že filozofia existuje len v podobe teoretického svetonázoru a že každá filozofia stotožňuje vedomie s psychikou.

B.1. Filozofia ako teoretický svetonázor. Freudovo chápanie filozofie determinovala definícia filozofie ako teoretického svetonázoru, prevažujúca koncom 19. a začiatkom 20. storočia v nemecky hovoriacich krajinách. Termín "svetonázor" sa používal na vymedzenie jej obsahového zamerania a na jej odlíšenie od špeciálnych vied. Napríklad W. Jerusalem vo svojom *Úvode do filozofie* ešte z roku 1919 (7. a 8. vydanie) hovorí, že "filozofia je myšlienková (teoretická) činnosť, ktorej cieľom je zjednotenie každodenných skúseností a výsledkov vedeckého skúmania do neprotirečivého svetonázoru" ([12], 1). Tento úvod, vydaný v Lipsku a vo Viedni, poznali aj v iných krajinách okrem Nemecka a Rakúska, pretože bol preložený do ruštiny (1901), poľštiny (1907), angličtiny a finštiny (1910) a nakoniec rok pred I. svetovou vojnou (1913) aj do maďarčiny a japončiny. Paradigma filozofie ako teoretického svetonázoru sa tak šírila po celom svete. Neskôr použitie termínu "svetonázor" pri vymedzení filozofie ustupuje do pozadia; ako dôležitý pojem sa zachováva v marxizme a tomisticky orientovanej filozofii.

Freud vychádzal z definície filozofie ako teoretického svetonázoru. Zároveň však tvrdil, že filozofia chce realizovať iluzórny projekt - poskytnúť súvislý a ucelený obraz sveta a človeka. Chápanie filozofie ako uceleného svetonázoru odmietal a snažil sa ho prekročiť svojou interpretáciou tzv. "vedeckého svetonázoru". Myslel si totiž, že požiadavku jednotného svetonázorového výkladu možno prijať nanajvýš ako program, ktorého splnenie presunul do budúcnosti. Vedecký svetonázor podľa neho nie je jednotný a ucelený, preto si ani nerobí nárok na uzatvorenosť a nechce vytvárať hotový systém. Okrem zdôrazňovania reálneho vonkajšieho sveta má ostatné črty definované v podstate negatívne. Freud priznáva, že v doslovnom význame si vedecký svetonázor "sotva zasluhuje toto veľkolepo znejúce meno" ([4], 444). Nie je aktuálnym "stavom", skôr iba "smerom", potencialitou. Freud pociťoval svoj názor na filozofiu ako vyhranený, jasný a uzavretý, takže filozofiu Leibniza, E. von Hartmanna, Schopenhauera či Nietzscheho nemohol vnímať dostatočne citlivo.

B.2. Totožnosť vedomia a psychiky. Úzke chápanie filozofie sa prejavovalo aj v tom, že podľa Freuda filozofia vo všeobecnosti zúžila psychiku na vedomie. (Išlo o karteziánsky racionalizmus aj o anglický empirizmus.) Filozofia podľa neho podporovala skôr postoj zakladateľa experimentálnej psychológie W. Wundta. Z tohto hľadiska je zrozumiteľná jeho téza, že filozofia mu pri vytvorení psychoanalýzy nepomohla, lebo redukovala psychiku na vedomie a z hľadiska terapeutických cieľov nedokázala povedať nič užitočné o vzťahu medzi telesným a duševným, emocionálnym a racionálnym ani poskytnúť kľúč k porozumeniu duševných porúch. Musíme vziať do úvahy, že Freud sa podrobnejšie oboznámil s hypnózou, sugesciou a hystériou, ktoré ho viedli k formulácii konštruktu nevedomia, v roku 1885 na študijnom pobyte u J. Charcota v Paríži. Charcot a ani zakladateľ psychoterapie P. Janet nehovorili, azda práve pod vplyvom francúzskej racionalistickej filozofie, o vytesnení a nevedomí, ale skôr o disociácii a o rozdvojenom vedomí. Túto koncepciu Freud prevzal aj do prvého, tzv. traumatického modelu, ktorý vypracoval spolu s J. Breuerom a publikoval v *Štúdiu o hystérii* (1895). Neskôr, aj keď topologický model prepracoval na štruktúrny, mal stále dojem, že filozofi by namietali proti tvrdeniu, že pokiaľ je predstava nevedomá alebo predvedomá, nie je ničím psychickým ([6], 99). Svojou konkrétnou výskumnou praxou musel Freud tento konštrukt filozofie a jej chápanie vzťahu medzi emocionálnou a racionálnou rovinou psychiky neustále spontánne prekračovať. Ako sme už uviedli, svoj všeobecný náhľad charakterizoval nie ako filozofiu, ale ako spomínaný "vedecký svetonázor", ktorý kládol do opozície voči filozofii.

C. "Negačná" interpretácia. Freudovo chápanie filozofie vytvára základ pre "negačnú" interpretáciu. Možno povedať, že vplyv filozofie na Freuda bol limitovaný predovšetkým jeho úzkym chápaním pojmu "filozofia", ktoré zapríčinilo, že základné psychoanalytické pojmy a koncepcie formuloval predovšetkým v bezprostrednej opozícii k filozofii, ktorá chcela byť systémovo usporiadaným svetonázorom a stotožňovala psychiku s vedomím. Z tohto hľadiska, aj keď vplyv filozofie na vznik psychoanalýzy je nepopierateľný, nemožno súhlasiť s filozofickou interpretáciou. Tento úzky pojem filozofie však zároveň vylučuje aj predpoklad akéhosi "filozofického vákua", spojeného s biografickou interpretáciou, totiž že filozofia v žiadnej podobe psychoanalýzu neovplyvnila (C. G. Jung). Táto negačná interpretácia má dve podoby - slabšiu a silnejšiu.

C.1. Slabšia verzia "negačnej" interpretácie. Freud okrem odstupu od filozofie zdôrazňoval vo svojich autobiografických textoch aj svoju neznalosť Schopenhauerovej a Nietzscheho filozofie v čase vypracovávaní základov psychoanalýzy. Úzky pojem filozofie Freudovi zabraňoval vo filozofickometodologickom kontakte so spomínanou filozofiou. Existencia filozofických pojmov, ktoré mohol využiť pri tvorbe psychoanalýzy, predstavuje teda iba teoretickú možnosť. Freud v neskoršom období svojej tvorby konštatuje d'alekosiahlu zhodu so Schopenhauerovou filozofiou ([3], 47) - ten zastával nielen primát afektivity, ale pripisoval obrovský význam aj sexualite a poznal mechanizmus vytesnenia. (Podobnosť či zhodu Freudových všeobecných

východisk s Nietzscheho filozofiou podrobne analyzuje aj rakúsky filozof R. Gasser [8].) Tento odstup od filozofie a úzky pojem filozofie však Freudovi zabránili tomu, aby ho tento typ filozofie pri vytváraní psychoanalýzy priamo ovplyvňoval. Z tohto hľadiska teda možno Freudov postup interpretovať ako subjektívne podmienenú náhodnú "chybu".

C. 2. Silnejšia verzia "negačnej" interpretácie. Do protikladu k predchádzajúcemu chápaniu možno postaviť zásadnejšiu interpretáciu, ktorá popiera samotnú teoretickú možnosť priameho vplyvu filozofie na psychoanalýzu. Podľa nej sa napríklad filozofický pojem "nevedomia" v princípe nedá aplikovať na klinický materiál psychoanalýzy. Tento názor sa dá odvodiť z úvah G. Keubarta, ktorý analyzoval pojem nevedomia u E. von Hartmanna a S. Freuda a upozoril, že Hartmann rozvinul svoj pojem nevedomia v boji proti materializmu, pričom sa snažil dokázať, že človek je čosi viac ako komplex atómov a že na jeho vysvetlenie i na vysvetlenie prírody potrebujeme nejaký (nevedomý) duchovný princíp ([15], 78). Naproti tomu S. Freud sa ako lekár a neurológ myšlienkovito pohybuje v rámci prírodovedeckého materializmu (podľa jeho slov "vedeckého svetonázoru"), ktorý však pojem nevedomia nerozpracoval. Domnieva sa, že psychoanalýza je jednou z častí vedy a môže sa pripojiť k vedeckému svetonázoru. Vedecký prínos psychoanalýzy spočíva v tom, že rozšírila bádanie aj na duševnú oblasť. Bez tejto psychológie by veda nebola úplná ([4], 460).

Marxizmus Freud chápal ako formu náboženstva, hlavne v jeho boľševickej podobe. Podľa neho boľševizmus vydal zákaz myslenia, rovnako neúprosný ako zákaz vytýčený náboženstvom. Kritické skúmanie marxistickej teórie sa zastavilo, pochybnosti o jej správnosti sa trestajú podobne ako kedysi kacírstvo v rámci katolíckej cirkvi. Marxove diela nahradili bibliu alebo korán, hoci neobsahujú menej rozporov než tieto posvätné knihy. Freud poukazuje na podobnosť medzi vývojom marxizmu a vývojom judaizmu a kresťanstvom, pretože Židia i kresťania najskôr očakávali príchod kráľovstva božieho na Zemi. Podľa neho radikálna zmena sociálneho poriadku má málo vyhládok na úspech, pokým neprídu nové objavy a nerozšíri sa naše ovládnutie prírodných síl, čo uľahčí uspokojovanie našich potrieb [4]. Marxizmus teda bol podľa Freuda sociálne orientovaný, podobne ako náboženstvo tabuizovaný a nemal rozpracovaný pojem nevedomia.

Treba zdôrazniť, že "nevedomie" Hartmann a Freud rozpracovávali v rozdielnom svetonázorovom celku. V tomto kontexte vzniká pochybnosť, či Hartmannovo chápanie nevedomia mohlo efektívne metodologicky ovplyvniť Freudov prístup. D. Levy zase upozorňuje na to, že napríklad Schopenhauerov alebo Herbartov pojem nevedomia bol príliš špekulatívny a vzdialený od empirickej úrovne poznania ([14], 126). Ak túto pochybnosť rozšírime aj na ostatných nemeckých filozofov, bude sa nám Freudov odstup od filozofie javiť nie ako subjektívne podmienená náhoda, ale ako nevyhnutný predpoklad vzniku psychoanalýzy. Inak povedané, psychoanalýza musela vzniknúť v opozícii voči filozofii ako celku.

Určitá hlbšia podobnosť medzi psychoanalytickým a filozofickým pojmom nevedomia začala vystupovať do popredia až pri spätnom pohľade, keď boli pojmy psychoanalýzy už dotvorené alebo aspoň sformulované v prvej podobe. Pri spätnom pohľade

vzniká ilúzia, že dané súvislosti boli viditeľné už predtým, než bol "čin" dokonaný. Z autobiografických textov vyplýva, že aj sám Freud podľahol neskôr tejto ilúzii, čo sa prejavovalo v ambivalentnosti jeho výrokov. Na jednej strane zdôrazňoval, že texty filozofov nepoznal, na strane druhej neustále podčiarkoval nevyhnutnosť svojej myšlienkovvej samostatnosti a nezávislosti ([3], 47).

LITERATÚRA

- [1] APPEL, K. E.: Freud and psychiatry. In: I. Galdston (Ed.): Freud and contemporary culture. New York, International Universities Press 1957.
- [2] CONDRAU, G.: Sigmund Freud a Martin Heidegger. Daseinanalytická teória neuróz a psychoterapia. Praha, Triton 1998.
- [3] FREUD, S.: O sobě a psychoanalýze. In: [7].
- [4] FREUD, S.: O světovém názoru. In: [5].
- [5] FREUD, S.: Vybrané přednášky I. Praha, Avicenum 1991.
- [6] FREUD, S.: Já a Ono. In: [7].
- [7] FREUD, S.: O člověku a kultuře. Praha, Odeon 1990.
- [8] GASSER, R.: Nietzsche und Freud. Berlin, Walter de Gruyter 1998.
- [9] JUNG, C. G.: Obecné pojednání k teorii komplexu. In: [11].
- [10] JUNG, C. G.: Základní otázky psychoterapie. In: [11].
- [11] JUNG, C. G.: Výbor z díla I. Brno, Nakladatelství T. Janečka 1996.
- [12] JERUSALEM, W.: Einleitung in die Philosophie. Wien und Leipzig, W. Braummüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Gesellschaft M. B. H. 1919.
- [13] KOCOUREK, J.: Horizonty psychoanalýzy. Praha, J. Kocourek 1992.
- [14] LEVY, D.: Freud Among the Philosophers. The Psychoanalytic Unconscious and Its Philosophical Critic. New Hawen, London, Yale University Press 1996.
- [15] KUEBART, G.: Das Unbewusste in der Menschenlehre Eduard von Hartmanns und Sigmund Freuds. München, Schön 1970.
- [16] PARDEL, T.: Psychoanalýza včera a dnes. Pezinok, Formát 1995.
- [17] PODUŠELOVÁ, M.: O vztahu filozofie a psychoanalýzy. In: Filozofia 52, 1997, č. 4.
- [18] REICHELT, M.: Wegweiser Psychotherapie. Düsseldorf, ECON-Taschenbuch-Verlag 1989.
- [19] WITTELS, E.: Antiphilosoph Freud. In: Allgemeine Psycho-Analyse. Wien, 1931.

PhDr. Ján Šulavík

Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV

Dúbravská cesta 9

813 64 Bratislava

SR